

Waarom er minder empirisch bewijs bestaat voor de contacttheorie dan velen beweren

Een kwantitatieve cultuursociologische kritiek¹

Katerina Manevska, Peter Achterberg en Dick Houtman

SOC 14 (2/3): 147–175

DOI: 10.5117/SOC2018.2/3.005.MANE

Abstract

The finding that ethnic prejudice is particularly weakly developed among those with interethnic friendships is often construed as confirming the so-called 'contact theory', which holds that interethnic contact reduces racial prejudice. This theory raises cultural-sociological suspicions, however, because of its tendency to reduce culture to an allegedly 'more fundamental' realm of social interaction. Analysing data from the first wave of the European Social Survey, we therefore test the theory alongside an alternative cultural-sociological theory about culturally driven processes of contact selection. We find that whereas interethnic friendships are indeed culturally driven, which confirms our cultural-sociological theory, contacts with neighbours and colleagues do indeed affect ethnic prejudice. They moreover do so in a manner that is more complex and culturally sensitive than contact theory suggests: while positive cultural stances vis-à-vis ethnic diversity lead interethnic contact to decrease ethnic prejudice, negative ones rather lead the former to increase the latter.

Keywords: interetnisch contact, etnische vooroordelen, contacttheorie, culturele framing, kwantitatieve methoden

Nothing that strikes our eyes or ears conveys its message directly to us. We always select and interpret our impressions of the surrounding world. Some message is brought to us by the 'light without' but the meaning and significance we give to it are largely added by the 'light within'.

Allport (1979 [1954]: 165)

Introductie

De cultuursociologie vormt een broodnodige correctie op de naar soms lijkt bijna aangeboren neiging onder sociologen om de rol van cultuur te marginaliseren. Zij betracht tegenwicht te bieden aan gangbare opvattingen binnen de sociologie waarin cultuur slechts wordt gezien als een 'bijaak', een "zachte", niet echt onafhankelijke variabele' – een notie die nauw verbonden is met de veronderstelling dat 'explanatory power lies in the study of the "hard" variables of social structure, such that structured sets of meanings become superstructures and ideologies driven by these more "real" and tangible social forces' (Alexander en Smith 2003: 13). Als tegenwicht tegen zowel deze tendens binnen de hoofdstroom van de sociologie als tegen de vanouds eenzijdige oriëntatie van cultuursociologen op de kwalitatieve methoden die geassocieerd worden met de studie van cultuur – bijvoorbeeld etnografie, kwalitatieve inhoudsanalyse en discoursanalyse – benadrukten Houtman en Achterberg (2016) onlangs het cultuursociologische potentieel van kwantitatieve methoden. De laatste zijn wat hen betreft bij uitstek geschikt om op systematische wijze causale effecten van cultuur te onderzoeken, wat het onder andere mogelijk maakt om de empirische houdbaarheid vast te stellen van sociologische theorieën die de causale betekenis van cultuur veronachtzamen.

Een van de theorieën die cultuursociologische verdenkingen oproept over de veronachtzaming van de causale betekenis van cultuur is de zogenoemde 'contacttheorie', die gaat over hoe interetnische contacten etnische vooroordelen verminderen. De theorie vormt een eigentijdse vertolking van het baanbrekende werk van Allport (1979[1954]) uit de jaren vijftig. Zij is inmiddels uitgegroeid tot een centraal referentiepunt in een rijk en bloeiend onderzoeksveld (zie voor een overzicht: Hewstone 2015) en wordt door velen beschouwd als stevig empirisch onderbouwd. Toch ademt veel werk binnen deze onderzoekstraditie de genoemde blinde vlek voor cultuur, doordat culturele opvattingen (hier: etnische vooroordelen) vrijwel steeds worden beschouwd als gevolg van een 'meer fundamentele sociale werkelijkheid' (hier: patronen van sociale interactie, ontdaan van culturele betekenis). Daarmee domineren ondanks herhaalde waarschuwingen dat empathie met het perspectief van de *outgroup* weleens een cruciale culturele voorwaarde zou kunnen zijn voor het via interetnisch contact verminderen van etnische vooroordelen (zie bijvoorbeeld McLaren 2003; Pettigrew en Tropp 2008) nog altijd twee problematische veronderstellingen dit onderzoeksveld. De eerste assumptie is dat zogenaamd 'objectief' definieerbare kenmerken van contactsituaties, zoals de mate waarin het contact 'positief'

of 'negatief' is of de mate waarin de setting waarin het contact plaatsvindt 'coöperatief' is, verschil maken voor de causale werking van interetnisch contact. De tweede veronderstelling is dat interetnisch contact universele effecten heeft, oftewel dat het in principe hetzelfde werkt voor iedereen, een aanname die misschien wel het duidelijkst naar voren komt in de bewering dat 'while there may be facilitating conditions that improve its effectiveness, contact basically *works*' (Husnu en Crisp 2010: 943, cursief in origineel).

Beide aannames zijn discutabel vanuit cultuursociologisch oogpunt, omdat ze *a priori* cultuur als verklarende factor buiten beschouwing laten. Interetnisch contact wordt, net als elke andere gebeurtenis, immers niet 'objectief' geprojecteerd op mensen, maar wordt actief opgezocht of vermeden en geïnterpreteerd vanuit een cultureel kader, door opvattingen over het bestaan en de betekenis van etnische scheidslijnen en verschillen. Een dergelijk inzicht werd al meer dan een halve eeuw geleden door Allport voor het voetlicht gebracht, namelijk in de erkenning dat 'a person's prejudice is unlikely to be merely a specific attitude toward a specific group; it is more likely to be a reflection of his whole habit of thinking about the world he lives in' (Allport 1979[1954]: 175). Juist deze 'habit of thinking', het culturele kader van waaruit mensen gebeurtenissen interpreteren, wordt in hedendaagse studies naar interetnisch contact meestal genegeerd. Dat komt doordat ze dergelijke culturele kaders behandelen als afhankelijke variabelen in plaats van als potentieel onafhankelijke, verklarende variabelen.

Deze blinde vlek voor de relatieve autonomie van cultuur wordt treffend onderstreept door de conventionele interpretatie van het gegeven dat etnische vooroordelen vooral minder sterk aanwezig zijn bij mensen met interetnische vriendschappen. Dat gegeven wordt namelijk opgevat als het belangrijkste ondersteunende bewijs voor de contacttheorie (bijv. Aberson et al. 2004; Levin et al. 2003; McLaren 2003; zie Pettigrew en Tropp 2011 voor een overzicht). Vanuit cultuursociologisch oogpunt is dit sterk negatieve verband naar verwachting echter eerder het resultaat van culturele selectieprocessen die een sturende rol spelen bij vriendschapsvorming dan van de door de contacttheorie veronderstelde omgekeerde causale logica. Om uit te zoeken in hoeverre dit inderdaad het geval is, is het nodig om effecten van cultureel gestuurde processen van contactselectie enerzijds en 'echte' contacteffecten zoals verondersteld door de contacttheorie anderzijds empirisch te ontwarren. Een dergelijke ontwarring zou ons in staat moeten stellen om kritisch te beoordelen of de sterke negatieve relatie tussen interetnische vriendschappen en etnische vooroordelen inderdaad kan worden toegeschreven aan deze specifieke vorm van interetnisch contact, zoals

voorgesteld in de contacttheorie, of dat zij eerder voortkomt uit een slecht geïnformeerde gewoonte van onderzoekers om etnische vooroordelen op misplaatste *a priori* gronden de status van een noodzakelijkerwijs afhankelijke variabele toe te kennen.

Interetnisch contact en etnische vooroordelen: een cultuursociologische interpretatie

De problematische focus op interetnische vriendschappen

Keer op keer is uit onderzoek gebleken dat er een relatie bestaat tussen contact met en positief denken over etnische minderheden (bijv. Schalk-Soekar et al. 2004; Wagner et al. 2003; zie Pettigrew en Tropp 2006 voor een overzicht). Die relatie varieert echter naar type contact in de zin dat interetnische vriendschap sterker gerelateerd is aan positieve denkbeelden over etnische minderheden dan andere vormen van interetnisch contact, zoals met collega's of burens (zie bijvoorbeeld Aberson et al. 2004; Levin et al. 2003; zie ook Pettigrew en Tropp 2011).

In de contactliteratuur wordt dit verschil veelal toegeschreven aan het feit dat vriendschap een meer intieme vorm van contact is dan contact met collega's of burens. McLaren (2003: 913) stelt bijvoorbeeld dat vooroordelen bij uitstek worden verminderd in contactsituaties die gedeelde overtuigingen zichtbaar kunnen maken. Het voornaamste type contact waarvoor dit zou gelden is intiem contact, zoals interetnische vriendschappen (McLaren 2003: 913). Op vergelijkbare wijze suggereren Pettigrew en Tropp (2008: 923) dat met name interetnische vriendschap ervoor zorgt dat men zich kan inleven in mensen met een andere etnische achtergrond. Deze suggesties rechtvaardigen echter twijfel, omdat er een eenvoudige en voor de hand liggende alternatieve cultuursociologische verklaring bestaat voor het positieve verband tussen interetnische vriendschap en een welwillende houding ten opzichte van etnische minderheden. Deze alternatieve interpretatie is gebaseerd op het idee dat interetnische vriendschap meer ruimte biedt voor cultureel aangestuurde contactselectie dan het geval is bij interetnisch contact met collega's of burens – een causale ordening die omgekeerd is aan de door de contacttheorie veronderstelde, maar minstens zo aannemelijk. Het valt derhalve nog maar te bezien of er wel zo veel bewijs bestaat voor de contacttheorie als haar aanhangers suggereren: de sterke negatieve associatie tussen interetnische vriendschap en etnische vooroordelen kan ook een bewijs vormen voor de cultuursociologische verklaring, waarin cultuurgedreven contactselectie centraal staat.

Natuurlijk zijn wij niet de eersten die wijzen op het potentiële probleem van contactselectie in onderzoek naar de contacttheorie (Aberson et al. 2004; Dixon 2006; McLaren 2003; Sigelman en Welch 1993), een typisch voorbeeld van het welbekende probleem van *bias* door zelfselectie. Wat tot nog toe echter onvoldoende erkend is, is dat zelfselectie logischerwijze een veel grotere rol speelt bij interetnische vriendschappen dan bij interetnisch contact met collega's en burens, zoals De Souza Briggs (2007: 267) terecht opmerkt: '[w]hile homophily shapes many types of relationships, it appears to act more powerfully on close or strong ties, including marriage and friendships, than on acquaintanceships or other "weak" ties' (zie ook Granovetter 1973; Marsden 1988). Als het inderdaad zo is dat mensen op culturele gronden ervoor kiezen om bepaalde interetnische contacten aan te gaan of juist te vermijden, dan ligt het dus in de lijn der verwachting dat dit sterker van toepassing is op interetnische vriendschappen dan op interetnische contacten met burens of collega's. Precies hierom is de stelling dat interetnische vriendschap een bij uitstek 'gunstige' vorm van interetnisch contact is, voorbarig. Er zou wel eens minder ondersteunend bewijs voor de contacttheorie kunnen bestaan dan velen beweren.

Contactselectie: van een methodologisch probleem naar een theoretisch probleem

De kwestie van contactselectie wordt meestal behandeld als een methodologisch probleem waarbij haar 'verstorende' invloed moet worden uitgeschakeld om 'echte' contacteffecten over te houden. Wat vanuit cultuursociologisch oogpunt het belangrijkste is, namelijk de causale werking van cultuur, wordt hier bijgevolg behandeld als statistisch weg te poetsen ruis die een onvertekend beeld van 'de sociale werkelijkheid zoals zij echt is' in de weg staat – in feite net zoals dubbelblinde studies in de geneeskunde omgaan met zogenaamde 'placebo-effecten' (Houtman en Achterberg 2016). Deze pogingen tot 'methodologische zuivering' worden echter bemerd door een gebrek aan daarvoor geschikte data, namelijk paneldata met meerdere opeenvolgende metingen die als zodanig een directe beoordeling van causaliteit mogelijk maken (Pettigrew en Tropp 2011: 118).

De schaarse panelstudies die beschikbaar zijn laten zien dat het pad van interetnisch contact naar etnische vooroordelen ongeveer even sterk is als het omgekeerde pad (Binder et al. 2009; Levin et al. 2003; Sidanius et al. 2008; Van Laar et al. 2005; Van Laar et al. 2008; zie verder Pettigrew en Tropp 2011).² Deze studies zijn echter meestal gebaseerd op steekproeven onder studenten (Binder et al. 2009; Eller en Abrams 2003; Levin et al. 2003; Sidanius et al. 2004; Sidanius et al. 2008; Van Laar et al. 2005; Van Laar et al.

2008), wat problematisch is aangezien juist dat een sterke selectiebias met zich meebrengt. Zo wezen Pettigrew en Tropp (2011: 58) er al op dat steekproeven die louter uit studenten bestaan vaak sterkere effecten opleveren dan onderzoek onder de brede groep volwassenen, wat in lijn is met Sears' (1986) bewering dat houdingen van studenten meestal meer flexibel zijn in de zin dat zij meer openstaan voor verandering dan oudere volwassenen (Pettigrew en Tropp 2011: 58). Dit resoneert tevens met de ernstige bedenkingen bij het gebruik van steekproeven van studenten in een veelvuldig geciteerd artikel van Henrich et al. (2010), waarin op basis van een groot aantal empirische studies wordt aangetoond dat studenten zeer onrepresentatief zijn voor bredere populaties en zelfs kunnen worden aangemerkt als '(...) one of the worst subpopulations one could study for generalizing' (Henrich et al. 2010: 79).

De schaarste aan goede paneldata en de ruime beschikbaarheid van cross-sectionele surveydata heeft onderzoekers ertoe geleid het probleem van contactselectie methodologisch te lijf te gaan met structurele vergelijkingsmodellen waarin beide tegenovergestelde causale paden tegelijkertijd geschat worden. Hierbij werd gevonden dat het pad van interetnisch contact naar etnische vooroordelen sterker is dan het omgekeerde pad van vooroordelen naar contact (Pettigrew 1997, 1998; Van Dick et al. 2004). Deze bevinding werd vervolgens gebruikt om de rol van contactselectie, en dus zelfselectiebias, in vervolgonderzoek te bagatelliseren, zelfs dermate dat sommige onderzoekers hieraan verder in het geheel geen aandacht meer besteedden (zie bijvoorbeeld Biggs en Knauss 2012; Dhont en Van Hiel 2009; Escandell en Ceobanu 2009).

Interessanter vanuit cultuursociologisch oogpunt is dat andere auteurs hebben gesuggereerd om contactselectie niet zozeer te behandelen als methodologisch probleem, maar eerder als een inhoudelijk theoretisch probleem op zich. Zo stelt Pettigrew (1998) voor om verschillende soorten contact te vergelijken en daarbij onderscheid te maken tussen typen contact die meer en minder gevoelig zijn voor cultureel gestuurde contactselectie³ (zie ook Welch en Sigelman 2000; Wilson 1996). McLaren stelt op haar beurt voor om variabelen die theoretisch voorafgaan aan vooroordelen op te nemen in statistische analyses (McLaren 2003). Dixon en Rosenbaum (2004) combineren beide strategieën door zowel onderscheid te maken tussen contacten met meer en minder keuzevrijheid als naar de mate waarin sprake is van bereidheid tot interetnisch contact.

In deze paper volgen we de aanpak van Dixon en Rosenbaum, maar voegen we daaraan een laatste, vanuit cultuursociologisch oogpunt cruciaal, element toe: naast de rol van cultuur bij contactselectie kijken we namelijk

ook naar de rol van cultuur bij interpretaties van interetnisch contact. In plaats van interetnische contacten te zien als louter stimuli die slechts één ‘natuurlijke’ reactie kunnen veroorzaken, omarmen we daarmee het idee van culturele frames, ‘principles of selection, emphasis and presentation composed of little tacit theories about what exists, what happens, and what matters’ (Gitlin 1980: 6; zie ook Goffman 1974). Dit opent de mogelijkheid dat ‘objectief gezien’ identieke omstandigheden van interetnisch contact op verschillende manieren geïnterpreteerd worden, afhankelijk van vooraf bestaande opvattingen over etnische diversiteit. Hieronder werken we een en ander nader uit.

Verskillende typen contact

In studies over de invloed van interetnisch contact op etnische vooroordelen wordt keer op keer benadrukt dat interetnische vriendschap in sterke mate samenhangt met welwillende opvattingen over etnische minderheden (zie bijvoorbeeld Aberson et al. 2004; Levin et al. 2003; Paolini et al. 2004; Pettigrew 1997, 1998; Powers en Elison 1995; Wagner et al. 2003). Deze bevinding is door sommige onderzoekers aangegrepen om hun eigen onderzoek naar de invloed van interetnisch contact op etnische vooroordelen te beperken tot interetnische vriendschap (bijvoorbeeld McLaren 2003). Dat zou immers de meest ‘gunstige’ vorm van interetnisch contact zijn, wat meestal wordt toegeschreven aan het feit dat vriendschappen zorgen voor meer kennis over en begrip voor anderen dan meer oppervlakkige typen contact. Daarbij benadrukt men met name het belang van het vertrouwelijke karakter van interetnische vriendschappen en de mogelijkheden die ze bieden om zich te verplaatsen in de ander (Pettigrew en Tropp 2008: 923, zie ook McLaren 2003: 913).⁴

Men kan echter ook redeneren dat interetnische vriendschap al een lage mate van ethnocentrisme *veronderstelt*. Het fundamentele onderscheid tussen *ingroup* en *outgroup* krijgt immers per definitie vorm via (gebrek aan) gevoelens van vertrouwdheid en persoonlijke veiligheid (zie Brewer en Campbell 1976, geciteerd in Kinder en Kam 2009: 49). In plaats van de gebruikelijke veronderstelling dat interetnische vriendschap etnische vooroordelen doet afnemen, is het derhalve minstens zo plausibel dat interetnische vriendschappen pas opbloeien wanneer er sprake is van een voorafgaande welwillende houding ten aanzien van etnische diversiteit. Die redenering volgend, is het dan ook onwaarschijnlijk dat mensen met etnische vooroordelen überhaupt vrienden uit etnische minderheidsgroepen hebben.

Waar interetnische vriendschappen dus waarschijnlijk gebaseerd zijn op cultureel gestuurde contactselectie, geldt dat niet noodzakelijkerwijze voor andere vormen van interetnisch contact, zoals met burens⁵ en collega's. Dit betekent uiteraard niet dat men zijn of haar vrienden in volle vrijheid kan kiezen, want '[w]hile friends reflect an element of personal choice, they do not reflect a free choice: we are most likely to become friendly with those who are thrown consistently in our path' (Jackman en Crane 1986: 467). Zo demonstreert Kalmijns werk over homogamie in partnerkeuze dat daarbij naast individuele voorkeuren ook contactmogelijkheden en derde partijen een rol spelen (Kalmijn 1998, zie ook 1991, 1994). Andere auteurs stellen dat deze bevindingen kunnen worden uitgebreid naar andere vormen van interetnisch contact (zie Martinovic et al. 2009). Dit laat echter onverlet dat het element van keuzevrijheid gemiddeld genomen een kleinere rol speelt bij het aangaan van contacten met burens en collega's dan in het geval van vriendschappen, ook als we rekening houden met het gegeven dat contact met burens en collega's in bepaalde gevallen best te vermijden valt (denk aan vrijstaande woningen versus flats of aan werk dat meer of juist minder samenwerking met collega's vereist).

Een eerste onmisbaar element in ons theoretisch raamwerk is kortom een onderscheid tussen typen interetnisch contact op basis van de mate van keuzevrijheid bij de totstandkoming van die contacten. We verwachten dat cultureel aangestuurde contactselectie een sterkere rol speelt bij de vorming van interetnische vriendschappen dan bij interetnisch contact met burens of collega's. Hieronder gaan we nader in op het culturele mechanisme dat deze contactselectie aanstuurt.

Drijfveren van contactselectie

Het tweede element dat we nodig hebben voor onze culturele theorie over de relatie tussen interetnisch contact en etnische vooroordelen, is een nauwkeurig begrip van de culturele drijfveren van contactselectie. Thompson et al. (1990: 226) stellen dat contactselectie erop neerkomt 'to seek out social relationships that are compatible with [...] [one's cultural] bias and shun those relations in which they feel less at home' (geciteerd in Vaisey en Lizardo 2010: 1602). Op vergelijkbare wijze benadrukt Douglas (1978) dat vriendschapskeuzes per definitie cultureel vertekend zijn. Uit onderzoek is gebleken dat sterk bevooroordeelde mensen inderdaad minder snel interetnische contacten aangaan en dergelijke contacten ongewenst vinden (Hodson et al. 2009, zie ook Altemeyer 1998; Hodson 2008; Pettigrew 1998). Daarmee zijn mensen met etnische vooroordelen dus minder snel geneigd om interetnische contacten aan te gaan dan mensen

die meer openstaan voor etnische diversiteit. Dit laatste hangt blijkens zeer veel onderzoek sterk samen met het opleidingsniveau, waarbij hogeropgeleiden over het algemeen meer openstaan voor etnische diversiteit dan lageropgeleiden (zie bijvoorbeeld Emler en Frazer 1999; Gabennesch 1972; Houtman 2003; Kunovich 2004; Stubager 2008, 2009). Het valt daarom te verwachten dat vooral lageropgeleiden interetnisch contact liever uit de weg gaan, terwijl hogeropgeleiden er juist meer voor openstaan. Behalve een mogelijke uitkomst van interetnisch contact is etnisch vooroordeel kortom ook een belangrijke culturele drijfveer achter de totstandkoming van dergelijk contact – een drijfveer die nauw samenhangt met het opleidingsniveau in de zin dat hogeropgeleiden welwillender tegenover interetnisch contact staan dan lageropgeleiden (Houtman 2003).

De rol van interpretatieve frames

Op basis van het voorgaande kan het opleidingsniveau worden beschouwd als een weliswaar grove maar toch empirisch sterk gefundeerde *proxy* voor een denken in termen van etnische *in-* en *outgroups*: laagopgeleiden doen zulks meer dan hoogopgeleiden. Zo'n manier van denken heeft daarmee niet alleen invloed op het aangaan van interetnische contacten, maar ook op de betekenis die men aan dergelijke contacten toekent. Hoewel aan dit laatste tot op heden weinig aandacht is besteed (vgl. Hodson et al. 2009), suggereert Pettigrew (1998) inderdaad dat interetnisch contact negatieve denkbeelden niet simpelweg reduceert, maar eerder vooraf bestaande positieve dan wel negatieve ideeën over etnische minderheidsgroepen versterkt. Reacties op interetnisch contact worden volgens een dergelijke cultuursociologische logica dus niet simpelweg opgeroepen door (zogezegd) 'objectieve' kenmerken van contactsituaties, maar worden eerder gevormd door culturele interpretaties die voortkomen uit meer of minder welwillende opvattingen over etnische scheidslijnen. Concreet betekent dit dat degenen die denken in termen van rigide etnische scheidslijnen (lageropgeleiden) hun negatieve ideeën over etnische minderheden naar verwachting bevestigd zien in interetnisch contact, terwijl zij die meer openstaan voor etnische diversiteit (hogeropgeleiden) hierdoor naar verwachting juist hun positieve ideeën bevestigd zien. Wij verwachten kortom dat het effect van interetnisch contact op etnische vooroordelen afhangt van de culturele frames die gebruikt worden om het contact te interpreteren en te evalueren. In wat volgt onderzoeken wij of dat inderdaad het geval is, waarbij wij het opleidingsniveau hanteren als een ruwe doch eindelijk empirisch onderbouwde proxy voor die frames.

Hypothesen

De voorgaande elementen stellen ons in staat om empirisch onderscheid te maken tussen de contacteffecten die de contacttheorie veronderstelt en de contactselectie-effecten die onze alternatieve cultuursociologische theorie veronderstelt. Een en ander leidt tot twee clusters hypothesen. Het eerste omvat hypothesen over interetnische vriendschap als type interetnisch contact dat bij uitstek gevoelig is voor contactselectie. We verwachten dat mensen die meer openstaan voor etnische diversiteit ook meer openstaan voor interetnische vriendschappen, terwijl diegenen die minder openstaan voor etnische diversiteit dergelijke contacten juist eerder zullen vermijden. Als dit inderdaad het geval is, dan moeten wij een positieve relatie vinden tussen opleidingsniveau en interetnische vriendschap (*hypothese 1*) en een negatieve tussen interetnische vriendschap en etnisch vooroordeel (*hypothese 2*). Voorts moet dan geen sprake zijn van een framingeffect en moet het opleidingsniveau dus geen invloed hebben op de sterkte van laatstgenoemde relatie (*hypothese 3*). Worden al deze drie hypothesen bevestigd, dan bewijst de zo vaak gevonden negatieve relatie tussen interetnische vriendschap en etnisch vooroordeel niet zozeer de houdbaarheid van de contacttheorie, zoals zo vaak wordt beweerd, maar eerder dat sprake is van cultureel gestuurde contactselectie.

Het tweede cluster hypothesen heeft vervolgens betrekking op interetnische contacten met een beperkte keuzevrijheid, namelijk contacten met collega's en burens. Precies omdat contactselectie minder waarschijnlijk is in deze gevallen van minder zelfgekozen interetnisch contact, verwachten wij hier niet per se relaties tussen opleidingsniveau en interetnisch contact, maar juist wel effecten van culturele framing op de interpretatie van deze meer 'sociaal opgelegde' contacten. Wij verwachten met andere woorden voor de hogeropgeleiden sterkere relaties tussen deze typen interetnisch contact en etnisch vooroordeel dan voor de lageropgeleiden (*hypothese 4*). Technisch gezien gaat het hier om positieve interactie-effecten van het opleidingsniveau enerzijds en interetnisch contact met collega's en burens anderzijds op etnisch vooroordeel.

Data en operationalisering

Data

De data die we in dit artikel gebruiken is afkomstig uit de eerste wave van het *European Social Survey* (Jowell et al. 2003). Deze dataset is bij uitstek geschikt voor ons onderzoek aangezien de drie vormen van interetnisch

contact die we hier willen bestuderen hierin alle gemeten zijn. Bovendien is, door veelvuldig gebruik in andere onderzoeken naar etnische vooroordelen, aangetoond dat de data van hoge kwaliteit zijn (zie bijvoorbeeld Meuleman 2009).

Omdat onze hypothesen alleen gaan over relaties op het individuele niveau, hebben we ervoor gekozen om gegevens voor één land uit de dataset te gebruiken. Het is hierbij opportuun om data voor Nederland te gebruiken, aangezien verschillende studies hebben gewezen op de sterke polarisatie van etnische vooroordelen in Nederland (zie bijvoorbeeld De Koster et al. 2010; Vasta 2007). Hoewel Nederland gezien wordt als een van de meest gesecculariseerde en moreel tolerante landen ter wereld (Norris en Inglehart 2004; Duyvendak 2004; zie ook Houtman et al. 2011), bestaat er toch een sterke vorm van culturele polarisatie. Dit komt doordat polarisatie op basis van ideeën over etnische diversiteit de plek heeft ingenomen van vroegere polarisatie over kwesties gerelateerd aan christelijke moraliteit. Nederland is daarom op theoretische gronden geselecteerd als een casus waarin culturele framing van interetnische contacten het meest duidelijk aanwezig zou moeten zijn. De Nederlandse subset van de eerste wave van het *European Social Survey* bestaat uit 2.364 respondenten. Wij hebben hiervan alleen van oorsprong Nederlandse respondenten geselecteerd met geldige scores op alle gebruikte variabelen, wat de totale N in onze analyses brengt op 1.578.

Operationalisering

De afhankelijke variabele *etnisch vooroordeel* wordt gemeten met zes items waarin respondenten is gevraagd naar hun houding ten aanzien van immigranten. Het is natuurlijk mogelijk dat respondenten verschillende groepen in gedachten hebben wanneer ze vragen beantwoorden over immigranten. Desalniettemin hebben eerdere studies aangetoond dat het woord ‘immigrant’ in West-Europese samenlevingen meestal geïnterpreteerd wordt als verwijzing naar niet-westerse immigranten (zie bijvoorbeeld Hagendoorn 1995 voor Nederland). Verder wijzen eerdere onderzoeken erop dat weerstand tegen een specifieke minderheidsgroep sterk overeenkomt met een algemene weerstand tegen *outgroups* (zie Hainmueller en Hopkins 2014: 9; Kinder en Kam 2009). Het is mogelijk dat we belangrijke cross-nationale verschillen over het hoofd zien door alle immigranten onder één *outgroup* te scharen (vergelijk Bail 2008). Tegelijkertijd is het aannemelijk dat binnen een samenleving redelijk consistente ideeën bestaan over wie deel uitmaken van ‘wij’ en wie van ‘hen’. Daarom verwachten we dat het generieke gebruik van ‘immigranten’

in de door ons gebruikte vragen geen probleem vormt in de context van onze studie, des te meer omdat ons doel niet zozeer is om een nauwkeurig beeld te geven van de cultureel geïnformeerde leefwereld van mensen. In plaats daarvan proberen we de verklaringskracht van culturele leefwerelden te testen, iets waarvoor per definitie enige empirische reductie vereist is (zie Houtman en Achterberg 2016).

De volgende zes items hebben we gebruikt om *etnisch vooroordeel* te meten⁶: *immigranten pikken banen in van Nederlandse werknemers of helpen nieuwe banen te scheppen* (1); *immigranten kosten meer dan ze opbrengen of brengen meer op dan ze gebruiken* (2); *immigratie is goed of slecht voor de economie* (3); *het culturele leven in Nederland wordt ondermijnd of verrijkt door immigranten* (4); *immigranten maken het land een slechtere of betere plek om te wonen* (5); en *immigranten maken de problemen met criminaliteit in het land slechter of beter* (6). Deze zes items leveren een betrouwbare schaal op (Cronbachs alfa is 0,84). We hebben schaalcores berekend door voor elke respondent de gemiddelde score op de items te berekenen. Een hogere score staat voor meer etnische vooroordelen.

We hebben *interetnisch contact* op drie manieren gemeten: met vrienden, met collega's op het werk en in de buurt. Respondenten werd gevraagd of ze vrienden met een migratieachtergrond hebben (1. *ja, meerdere*, 2. *ja, een paar*, 3. *nee, helemaal geen*); of ze collega's met een migratieachtergrond hebben (1. *ja, meerdere*, 2. *ja, een paar*, 3. *nee, helemaal geen*, 4. *momenteel niet werkzaam*); en of er mensen met een migratieachtergrond in hun buurt wonen (1. *bijna niemand*, 2. *enkel*, 3. *veel*).⁷ Voor de laatste twee items kan worden beargumenteerd dat we eerder interetnische blootstelling meten, of beter gezegd gerapporteerde blootstelling, in plaats van 'echt' interetnisch contact. Vanuit het perspectief van de contacttheorie kan dit gezien worden als problematisch, aangezien uit eerdere studies blijkt dat blootstelling, in tegenstelling tot 'echt' contact, kan leiden tot meer in plaats van minder etnische vooroordelen (zie bijvoorbeeld Laurence 2014; Stolle et al. 2008). Toch lijkt voor onze onderzoeksinteresse het meten van (gerapporteerde) blootstelling de meest geschikte optie. Andere studies die 'echt' contact meten, gebruiken doorgaans metingen waarin de subjectieve evaluatie van het contact is besloten, zoals of het contact als positief of negatief ervaren is (zie bijvoorbeeld Barlow et al. 2012), of metingen waarvoor enige vorm van persoonlijk initiatief noodzakelijk is, zoals hoe vaak je een praatje maakt

met de buren (Schmid et al. 2014). Het gebruik van zulke subjectieve of initiatiefbehoevende maten voor interetnisch contact, zelfs als het gaat om typen contact met beperkte keuzevrijheid, herintroduceert cultureel aangestuurde contactselectie in de meting. Dit is problematisch aangezien het empirisch onderscheiden van contactselectie en culturele framing van contact hierdoor onmogelijk wordt gemaakt. Om dit probleem te voorkomen, heeft het meten van blootstelling, zelfs als het gaat om zelf-gerapporteerde blootstelling, de voorkeur in de context van cross-sectionele studies. Hierbij kan interetnische 'blootstelling' inderdaad leiden tot meer etnische vooroordelen, wat precies is wat we verwachten bij mensen die denken in termen van rigide etnische scheidslijnen.

Alle drie de variabelen voor interetnisch contact zijn, net als in eerdere studies (bijvoorbeeld Schneider 2008) gehercodeerd tot dichotome variabelen. Dit is omdat de antwoorden op de items sterk scheef verdeeld zijn. De scores op de uiteindelijke variabelen die de drie vormen van interetnisch contact meten zijn dus als volgt: score 1 als er geen sprake is van interetnisch contact, score 2 als er wel sprake is van interetnisch contact.

Opleidingsniveau is op twee manieren gemeten. Allereerst als *formeel opleidingsniveau* (in de resultaten aangeduid als 'opleiding'), wat staat voor het aantal jaren dat een respondent voltijdsonderwijs heeft gevolgd. Het opleidingsniveau van de respondenten in onze steekproef varieert van 3 tot 25 jaar voltijdsscholing met een mediaan van 13 jaar.

De tweede manier waarop we opleidingsniveau meten is door het zogenaamde 'beroepsopleidingsniveau' te bepalen, wat niet zozeer staat voor het formele opleidingsniveau maar voor *on the job training*.⁸ Het wordt gemeten als een combinatie van de ISCO-88 beroeps categorieën en het gemiddelde aantal jaren voltijds onderwijs van de mensen binnen die beroeps categorieën (vgl. De Graaf en Kalmijn 1995, 2001; Kalmijn 1994). De beroeps categorieën zijn daarbij teruggebracht tot het tweecijferige niveau. Voor elke tweecijferige beroeps categorie is het gemiddelde van de jaren voltijds scholing van de mensen die in die categorie vallen berekend. Een score van 10 op de variabele voor beroepsopleidingsniveau komt dus overeen met een gemiddelde van tien jaar voltijds scholing binnen de beroeps categorie van de respondent.

We controleren voor *leeftijd* (in jaren variërend van 15 tot 91), *geslacht* (man = 0, vrouw = 1), *leefomgeving* (dorp = 0, stad = 1), *inkomen* (gemeten als netto huishoudinkomen per maand), en *arbeidsmarktonzekerheid* (variërend van 0 tot 3), aangezien eerder onderzoek heeft aangetoond dat

deze variabelen van belang zijn voor de manier waarop mensen denken over etnische minderheden (zie bijvoorbeeld Coenders 2001). Het is in het bijzonder belangrijk om te controleren voor de economische positie van respondenten, omdat dit ons in staat stelt om een mogelijke economische interpretatie van interetnische contacten, gebaseerd op angst voor het verlies van banen, huizen en dergelijke, uit te sluiten. Hiervoor volstaat het om te controleren voor inkomen en arbeidsmarktonzekerheid. Dit stelt ons in staat om de culturele component van het door ons verwachte opleidingseffect te onderscheiden, zoals overtuigend is aangetoond in eerdere studies (zie bijvoorbeeld Houtman 2003; Van der Waal en Houtman 2011). Alle variabelen zijn gestandaardiseerd, waardoor we binnen de modellen de sterkte van de coëfficiënten kunnen vergelijken en bovendien problemen met multicollineariteit in de interactiemodellen voorkomen.

Resultaten

We hebben onze data in twee stappen geanalyseerd: allereerst kijken we naar de resultaten zoals die verkregen zouden worden in een 'conventionele' test van de contacttheorie. Daarna bestuderen we de interacties van de twee metingen voor opleidingsniveau met de drie typen interetnisch contact. Tabel 1 toont de resultaten van de eerste stap in onze analyse, een multivariate lineaire regressieanalyse van de directe effecten van de drie soorten interetnisch contact op etnische vooroordelen, inclusief de controlevariabelen. Op basis van dit model zou men concluderen dat alleen interetnisch contact met vrienden significant, en behoorlijk sterk, verband houdt met etnisch vooroordeel. Deze bevinding is in lijn met onze tweede hypothese, waarin we een negatief verband verwachten tussen interetnische vriendschap en etnisch vooroordeel. Belangrijker, echter, is het op te merken dat de conclusie gebaseerd op tabel 1 zou zijn dat interetnische vriendschappen inderdaad leiden tot minder etnisch vooroordeel, terwijl dit niet zo werkt bij andere vormen van interetnisch contact.⁹ Op basis van deze bevinding zou men vasthouden aan het belang van met name interetnische vriendschappen voor het verminderen van etnische vooroordelen, zoals gemeengoed is in de contactliteratuur. Het valt nog te bezien of deze conclusie gerechtvaardigd blijft na het testen van onze overige hypothesen.

Tabel 1 Regressie op 'etnisch vooroordeel', directe contacteffecten

	Gestandaardiseerde coëfficiënt
(Constante)	5,47***
Contact	
<i>Vrienden</i>	-0,19***
<i>Collega's</i>	-0,05
<i>Buren</i>	0,03
Opleiding	-0,24***
Beroepsopleidingsniveau	-0,13**
Controle variabelen	
<i>Leeftijd</i>	-0,05
<i>Geslacht (man=ref.)</i>	-0,02
<i>Leefomgeving (stad=1, dorp=0)</i>	0,04
<i>Inkomen</i>	-0,04
<i>Onzekerheid</i>	-0,03
R ²	0,08
N	1578

Bron: eigen berekening op basis van European Social Survey 2002

** p < .01

*** p < .001

De tweede stap in onze analyse is het testen van de invloed van opleiding op de relatie tussen de drie soorten interetnisch contact op etnische vooroordelen. Hiervoor maken we gebruik van een multivariate regressie-analyse. Tabel 2 geeft de resultaten weer van deze test voor interetnische vriendschap: wederom zien we een sterk negatief effect van interetnische vriendschap op etnisch vooroordeel, maar belangrijker is de bevinding dat geen van beide maten voor opleidingsniveau van invloed zijn op de relatie tussen interetnische vriendschap en etnisch vooroordeel. Dit is in lijn met onze derde hypothese, en zou erop kunnen wijzen dat de directe relatie tussen interetnische vriendschap en etnische vooroordelen inderdaad te wijten is aan cultuurgedreven contactselectie in plaats van 'echte' contact-effecten. Om deze conclusie te kunnen trekken is echter nog één analysestap nodig, namelijk testen of er een positieve relatie bestaat tussen opleidingsniveau en interetnische vriendschap, zoals voorspeld in onze eerste hypothese. Anders zouden we immers geen empirisch bewijs hebben voor het idee dat selectie van interetnische vriendschap cultureel aangestuurd wordt. Uit tabel 3 blijkt dat er inderdaad een positieve correlatie bestaat tussen opleiding en interetnische vriendschap. Samen met het ontbreken van een framingeffect ondersteunt dit onze eerdere conclusie dat de sterke

'invloed' van interetnische vriendschap op etnisch vooroordeel voornamelijk is toe te schrijven aan cultureel aangestuurde contactselectie.

Tabel 2 Regressie op 'etnisch vooroordeel', interetnische vriendschapsmodellen

	Model 1	Model 2
(Constance)	5,47***	5,47***
Contact		
<i>Vrienden</i>	-0,18***	-0,18***
<i>Collega's</i>	-0,05	-0,05
<i>Buren</i>	0,03	0,03
Opleiding	-0,24***	-0,24***
Beroepsopleidingsniveau	-0,13**	-0,13**
Controle variabelen		
<i>Inkomen</i>	-0,04	-0,04
<i>Onzekerheid</i>	-0,03	-0,03
<i>Leeftijd</i>	-0,05	-0,05
<i>Geslacht (man=ref.)</i>	-0,02	-0,02
<i>Leefomgeving (stad=1, dorp=0)</i>	0,04	0,04
Interacties		
<i>Opleiding*vrienden</i>	-0,02	
<i>Beroepsopl.*vrienden</i>		-0,01
R ²	0,08	0,08
N	1578	1578

Bron: eigen berekening op basis van European Social Survey 2002

** p < .01

*** p < .001

Tabel 3 Pearsons correlaties voor culturele indicatoren met interetnische vriendschap

	Vriendschap	Opleiding
Opleiding	0,14**	
Beroepsopleidingsniveau	0,11**	0,43**

Bron: eigen berekeningen op basis van European Social Survey 2002

** p < .01

Nu we weten hoe culturele selectie werkt voor interetnische vriendschap, kijken we vervolgens naar 'sociaal opgelegde' interetnische contacten met collega's (tabel 4) en met burens (tabel 5). In beide gevallen bestaat er geen directe relatie tussen contact en etnische vooroordelen, terwijl we wel een framingeffect van opleidingsniveau vinden voor beide soorten 'opgelegd' interetnisch contact. Dit is in lijn met onze vierde hypothese, hoewel er voor contact met collega's alleen een framingeffect bestaat van beroepsopleidingsniveau en niet van formeel opleidingsniveau. Nader onderzoek is nodig om te begrijpen waarom het effect van formeel opleidingsniveau in

de context van interetnisch contact met collega's ontbreekt. Desondanks tonen onze resultaten aan dat reacties op interetnisch contact, wanneer dit contact niet is gevormd door culturele selectie, aangestuurd worden door interpretatieve verschillen die hun oorsprong hebben in een verschillende kijk op etnische scheidslijnen. Natuurlijk hebben we voor het al dan niet denken in termen van rigide etnische scheidslijnen een grove proxy, opleidingsniveau, gebruikt. Hiermee zijn we niet in staat een genuanceerd beeld te geven van de verschillen in belevingswereld die samengaan met meer of minder welwillende opvattingen over etnische scheidslijnen. Het biedt ons echter wel de mogelijkheid om te testen of er in deze context, in het algemeen genomen, effecten van 'cultuur' bestaan. De resultaten van eerder onderzoek waarin de samenhang tussen opleidingsniveau en het denken in termen van etnische scheidslijnen herhaaldelijk werd uiteengezet vormt hiervoor de theoretische en empirische basis (vgl. Manevska 2014).

Om de framingeffecten beter inzichtelijk te maken hebben we één van deze interacties, namelijk tussen beroepsopleidingsniveau en interetnisch contact met burens, grafisch weergegeven in figuur 1. Hieruit blijkt duidelijk dat onder de minimale conditie van beroepsopleidingsniveau meer contact samengaat met meer etnische vooroordelen, terwijl het tegenovergestelde geldt onder de maximale conditie van beroepsopleidingsniveau. Een soortgelijk beeld is van toepassing op de interacties met het beroepsopleidingsniveau en interetnisch contact met collega's en met opleiding en interetnisch contact met burens. Alles tezamen betekent dit dat interetnisch contact met beperkte keuzemogelijkheid leidt tot versterking van de initiële ideeën over etnische minderheden. Oftewel, meer interetnisch contact met beperkte keuzemogelijkheid gaat samen met grotere polarisatie in denkbeelden over etnische minderheden, namelijk langs de lijnen van opleidingsniveau.

Een mogelijke kritiek op onze interpretatie van de resultaten is dat wij geen rekening houden met de kwaliteit van het contact. In studies waarin rekening gehouden wordt met de kwaliteit van interetnisch contact wordt veelal gesteld dat alleen 'positieve' contacten onder optimale omstandigheden werken voor het verminderen van vooroordelen (Allport 1979 [1954]; Semyonov en Glikman 2009; Kouvo en Lockmer 2013). Het zou kunnen dat de contexten waarin interetnische contacten plaatsvinden voor lageropgeleiden minder 'optimaal' zijn, bijvoorbeeld omdat deze vaker plaatsvinden in zogenaamde 'minder goede buurten'. Vanuit dit perspectief zou het moderatie-effect van opleiding ook kunnen worden toegeschreven aan de kwaliteit van contact in plaats van aan culturele framing. Echter kan volgens een vergelijkbare redenering gesteld worden dat er bij lageropgeleiden vaker sprake is van contact van gelijke status, aangezien etnische minderheden

ook vaak een lagere sociaaleconomische positie hebben. Omdat gelijke status ook gezien wordt als conditie die bijdraagt aan de kwaliteit van interetnisch contact, kunnen vanuit dat opzicht de contactcondities voor lageropgeleiden juist vaker 'optimaal' zijn dan voor hogeropgeleiden.

Aangezien we in onze metingen geen rekening kunnen houden met contactkwaliteit noch met andere contactcondities, kunnen we niet anders dan afgaan op de resultaten waar we wel over beschikken. Wanneer we al onze onderzoeksresultaten samennemen, lijkt de hierboven besproken alternatieve interpretatie van onze resultaten niet de meest plausibele: we weten dat lageropgeleiden meer 'ontmoetingskansen' en dus meer interetnische contactmogelijkheden hebben dan hogeropgeleiden. Ondanks dat contactmogelijkheden positief samenhangen met interetnische vriendschappen (Petermann en Schönwalder 2012), vinden we toch een positief verband tussen opleidingsniveau en interetnische vriendschap. Dit is veelzeggend omdat men, op basis van contactmogelijkheden alleen, precies het tegenovergestelde zou verwachten. Zou het verschil in kwaliteit van interetnisch contact tussen laag- en hogeropgeleiden dan dusdanig sterk zijn

Tabel 4 Regressie op 'etnisch vooroordeel', modellen contact met collega's

	Model 1	Model 2
(Constante)	5,47***	5,48***
Contact		
<i>Vrienden</i>	-0,19***	-0,19***
<i>Collega's</i>	-0,05	-0,02
<i>Buren</i>	0,03	0,03
Opleiding	-0,24***	-0,24***
Beroepsopleidingsniveau	-0,13**	-0,13***
Controle variabelen		
<i>Inkomen</i>	-0,04	-0,04
<i>Onzekerheid</i>	-0,03	-0,03
<i>Leeftijd</i>	-0,05	-0,05
<i>Geslacht (man=ref.)</i>	-0,02	-0,02
<i>Leefomgeving (stad=1, dorp=0)</i>	0,04	0,04
Interacties		
<i>Opleiding*collega's</i>	0,00	
<i>Beroepsopl.*collega's</i>		-0,08*
R ²	0,08	0,09
N	1578	1578

Bron: eigen berekening op basis van European Social Survey 2002

N.B.: alle coëfficiënten zijn gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten

* p < .05

** p < .01

*** p < .001

dat dit resulteert in een volledig omgekeerd verband dan je op basis van ontmoetingskansen zou verwachten? Dit lijkt ons niet de meest plausibele optie, des te meer omdat contacten tussen laagopgeleide autochtonen en etnische minderheden in sommige aspecten zelfs als meer in plaats van minder 'optimaal' kunnen worden gezien. Bijgevolg wijst de positieve samenhang tussen opleidingsniveau en interetnische vriendschap, samen met de gevonden framingeffecten ons inziens eerder in de richting van de culturele rationale die we in deze studie uiteen hebben gezet: lageropgeleiden staan minder open voor etnische diversiteit dan hogeropgeleiden. Deze openheid hangt nauw samen met het minder sterk denken in termen van etnische scheidlijnen. Wat over het algemeen dus lijkt te gebeuren onder lageropgeleiden die denken in termen van rigide etnische scheidlijnen, hoewel we dit met onze data niet volledig in kaart kunnen brengen, is dat de weerstand jegens etnische diversiteit die zij ervaren hen ervan weerhoudt om ervaringen met interetnische 'blootstelling' om te zetten in 'echt' contact, wat tegelijkertijd de deur sluit voor de mogelijkheid tot het vormen van interetnische vriendschappen.

Tabel 5 Regressie op 'etnisch vooroordeel', modellen contact met buren

	Model 1	Model 2
(Constance)	5,47***	5,47***
Contact		
<i>Vrienden</i>	-0,19***	-0,19***
<i>Collega's</i>	-0,05	-0,05
<i>Buren</i>	0,04	0,07
Opleiding	-0,24***	-0,24***
Beroepsopleidingsniveau	-0,13**	-0,13***
Controle variabelen		
<i>Inkomen</i>	-0,05	-0,04
<i>Onzekerheid</i>	-0,03	-0,03
<i>Leeftijd</i>	-0,06	-0,06
<i>Geslacht (man=ref.)</i>	-0,02	-0,02
<i>Leefomgeving (stad=1, dorp=0)</i>	0,03	0,04
Interacties		
<i>Opleiding*buren</i>	-0,07*	
<i>Beroepsopl.*buren</i>		-0,12*
R ²	0,09	0,09
N	1578	1578

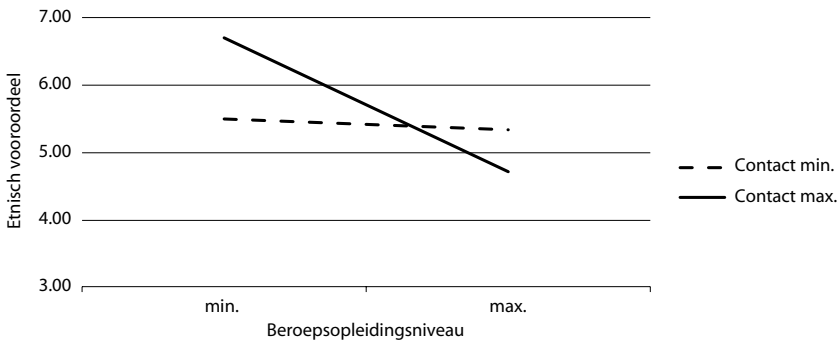
Bron: eigen berekening op basis van European Social Survey 2002

N.B.: alle coëfficiënten zijn gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten

* p < .05

** p < .01

*** p < .001

Figuur 1 Effect van buurtcontact op 'etnisch vooroordeel' onder minimum- en maximumcondities van beroepsopleidingsniveau

Bron: Eigen berekeningen op basis van European Social Survey 2002

Conclusie en discussie

In deze studie probeerden we kritisch te bestuderen of het inderdaad zo is dat de negatieve relatie tussen interetnische vriendschap en etnische vooroordelen, zoals veelal geclaimd in de contactliteratuur, te wijten is aan de 'gunstige effecten' van deze vorm van contact, of dat dit eerder voortkomt uit de slecht geïnformeerde neiging van onderzoekers om etnische vooroordelen op basis van verkeerde *a priori*-gronden per definitie te beschouwen als afhankelijke variabele. Hiertoe hebben we door culturele selectie gedreven interetnische contacten onderscheiden van 'echte' contacteffecten door opleiding te introduceren als proxy voor zowel cultureel aangestuurde contactselectie als voor cultuurgedreven interpretatieverschillen van interetnische contacten. Uit onze resultaten blijkt dat selectie van interetnisch contact, wanneer er sprake is van keuzevrijheid op basis van individuele voorkeuren, inderdaad begrepen kan worden langs de lijnen van opleidingsniveau. Daarmee wijzen onze resultaten erop dat de relatie tussen interetnische vriendschap en etnisch vooroordeel te wijten is aan cultureel aangestuurde contactselectie. Zoals verwacht werkt het in grote lijnen zo dat mensen die meer openstaan voor etnische diversiteit (hogeropgeleiden) eerder geneigd zijn om interetnische vriendschappen aan te gaan, terwijl mensen die meer moeite hebben met etnische diversiteit (lageropgeleiden) eerder geneigd zijn om interetnische vriendschappen te vermijden. Daarnaast hebben we voor de typen contact met minder keuzevrijheid gevonden dat interetnisch contact de eerder bestaande ideeën over etnische minderheden versterkt. Met andere woorden, interetnische contacten met minder keuzevrijheid resulteren in een grotere polarisatie

in etnische vooroordelen langs de lijnen van opleidingsniveau: lageropgeleiden hebben meer etnische vooroordelen wanneer ze veel interetnische contacten met burens en collega's hebben, terwijl hogeropgeleiden minder etnische vooroordelen hebben als ze dergelijke contacten hebben.

Toch is enige voorzichtigheid geboden bij het trekken van conclusies op basis van onze bevindingen. Zoals eerder besproken konden we geen rekening houden met de kwaliteit van het contact. Als het klopt dat contacten met weinig keuzevrijheid, zoals met burens en collega's, systematisch 'negatiever' zijn voor lageropgeleiden dan voor hogeropgeleiden, kan dit ook een polarisatie in etnische vooroordelen langs de lijnen van opleidingsniveau verklaren. Hoewel onze resultaten niet sterk in deze richting wijzen, kunnen we dit op basis van de hier gebruikte metingen niet volledig testen. Een betere setting voor dergelijk onderzoek zouden bijvoorbeeld gemengde klassen of gemengde teams op het werk zijn, die ook gemengd zijn als het gaat om (ouderlijk) opleidingsniveau. In een dergelijke onderzoeksopzet zou het daarnaast mogelijk zijn om nader te onderzoeken onder welke condities de cultuurgedreven opleidingseffecten die wij hier vinden het sterkst naar voren komen.

Ondanks voorgenoemde beperking zijn de patronen die we hier gevonden hebben in lijn met onze verwachting dat interetnisch contact zowel als het gaat om selectie als wanneer het gaat om interpretatie aangestuurd wordt door culturele voorkeuren. Deze bevindingen hebben implicaties voor drie aspecten van de contactliteratuur. Ten eerste blijkt uit onze bevindingen dat het vaak gevonden 'gunstige effect' van interetnische vriendschappen op de manier waarop mensen denken over etnische minderheden voornamelijk kan worden toegeschreven aan het feit dat zulke vriendschappen gekozen worden door mensen die toch al positief denken over minderheden. Replicatie van deze bevinding in andere contexten dan de Nederlandse is noodzakelijk voordat we al te sterke conclusies kunnen trekken. Hoewel we geen theoretische redenen hebben om te verwachten dat replicatie tot fundamenteel andere resultaten zou leiden, is het mogelijk dat de effecten minder sterk zijn in landen die in mindere mate gepolariseerd zijn als het gaat om denkbeelden over etnische minderheden. Nederland is binnen Europa immers een van de meest gepolariseerde landen op dit thema. In een dergelijke gepolariseerde context kunnen we in ieder geval stellen dat het idee dat 'especially close, cross-group friendship, may enable one to take the perspective of outgroup members and empathize with their concerns' (Pettigrew and Tropp 2008: 923) ongefundeerd is. Onze resultaten wijzen erop dat mensen die een welwillende houding hebben ten aanzien van etnische diversiteit meer geneigd zijn om interetnisch

contact aan te gaan, wat de vaak gevonden sterke directe relatie tussen interetnische vriendschap en etnische vooroordelen verklaart. Onze initiële cultuursociologische bedenkingen als het gaat om de focus op interetnische vriendschap als een manier om etnische vooroordelen te verminderen in de contactliteratuur bleken dus gerechtvaardigd.

Ten tweede geven onze resultaten aan dat interetnisch contact reeds bestaande ideeën over etnische minderheden versterkt. Dit onderstreept het belang van culturele kaders bij interpretaties van interetnisch contact. Opvallend hierbij is dat onze resultaten in tegenspraak zijn met eerdere bevindingen, die lieten zien dat interetnisch contact vooral samengaat met minder vooroordelen bij mensen die de sterkste autoritaristische opvattingen erop na houden (Dhont en Van Hiel 2009; Hodson et al. 2009). De resultaten van die studies suggereren dat interetnisch contact leidt tot een omkering van de initiële houding van individuen ten opzichte van etnische minderheden, wat haaks staat op onze bevindingen hier. Een mogelijke verklaring voor deze tegengestelde resultaten is dat de eerdere studies zijn gebaseerd op kleine steekproeven van alleen studenten. Zoals eerder vermeld is het te verwachten dat studies gebaseerd op studenten grotere 'contacteffecten' produceren dan voor de algemene bevolking (vergelijk Pettigrew en Tropp 2011). Bovendien, aangezien de steekproef bestaat uit hogeropgeleide personen die over het algemeen al meer empathisch zijn ten opzichte van etnische minderheden, is het mogelijk dat hier sprake is van een vergelijkbaar effect als voorgesteld door Pettigrew en Tropp (2011) met betrekking tot attitudes ten opzichte van ouderen: 'there may be a ceiling effect that makes it more difficult for contact to enhance attitudes that are already largely positive' (Pettigrew en Tropp 2011: 54).

Ten derde en laatste, hebben we aangetoond dat de methode om in cross-sectioneel onderzoek beide causale paden in een model op te nemen en zo het causale effect van cultuur 'uit te schakelen' niet afdoende is om het probleem van zelfselectie van contact op te lossen. Door een alternatieve, theoretisch geïnformeerde benadering te gebruiken wordt duidelijk dat eerder onderzoek de rol van cultureel geïnformeerde contactselectie stelselmatig heeft onderschat. Uiteraard zouden longitudinale gegevens voor de gehele bevolking, methodologisch gezien, de meest degelijke manier zijn om te beoordelen of de vaak gevonden relatie tussen interetnisch contact en denkbeelden over etnische minderheden is te wijten aan contacteffecten of aan contactselectie. Echter, aangezien dergelijke longitudinale gegevens veelal ontbreken, lijkt het alternatief van het invoegen van een concept waarmee contactselectie en 'echte' contacteffecten theoretisch ontward kunnen worden in cross-sectionele data, zoals hier gepresenteerd,

een waardevolle oplossing te bieden voor het probleem van zelfselectie in contactonderzoek. In deze studie, althans, leiden de bevindingen verkregen door deze benadering tot de slotsom dat de rol van contactselectie, vooral in interetnische vriendschappen, tot dusver onderschat is, terwijl de vooroordelen-verminderende rol van interetnisch contact, vooral van intiem contact, waarschijnlijk overschat is in de contacttheoriestudies tot nu toe.

Meer in het algemeen onderstreept onze studie dat het belangrijk is om de relatieve autonomie van cultuur serieus te nemen in plaats van deze op *a priori*-gronden te reduceren tot de status van noodzakelijkerwijs afhankelijke variabele. Hierbij moet natuurlijk opgemerkt worden dat we in onze studie noodgedwongen een beperkte meting van 'cultuur', namelijk opleidingsniveau, gebruikten. Ons inziens is dit hier gerechtvaardigd aangezien de culturele werking van opleiding in de context van denkbeelden over etnische minderheden ruimschoots is aangetoond in eerder onderzoek. Voor vervolgstudies blijft het vanzelfsprekend belangrijk om niet alleen te focussen op het trekken van grote verklarende lijnen op basis van culturele kaders, waarvoor per definitie enige empirische reductie vereist is, maar ook voldoende aandacht te hebben voor de inhoud en betekenis van de leefwerelden van mensen. Evenwel laat onze studie door onze weigering om het belang van cultuur te marginaliseren of bagatelliseren alsof het slechts een reflectie is van een zogenaamd 'diepere' of 'meer fundamentele' en in wezen niet-culturele sociale realiteit zien dat de cultuursociologie meer is dan zomaar een specialisatie in een al bovenmatig gefragmenteerde discipline. Ironisch genoeg zijn het vooral de onderzoeksgebieden die gekenmerkt worden door op surveys gebaseerd kwantitatief onderzoek en door theorieën die cultuur op stiefmoederlijke wijze behandelen, die veel zouden kunnen winnen als ze meer rekening zouden houden met de culturele opvattingen van mensen. Dit omdat de cultuursociologische blik veelal aanleiding geeft tot alternatieve theoretische interpretaties van al bestaande statistische relaties, iets wat onmisbaar is voor elke onderzoeker die erin geïnteresseerd is om kritische, concurrerende toetsingen te ontwikkelen voor gevestigde theorieën. De contacttheorie zoals besproken in deze studie is dan ook een voorbeeld van een theorie waarvoor minder ondersteunend bewijs blijkt te zijn dan velen beweren. Een ander voorbeeld is de theorievorming rondom klassengebonden stemgedrag, waarbij een nadere kritische cultuursociologische blik laat zien dat er in het Westen niet zozeer een afname heeft plaatsgevonden van klassengebonden stemgedrag, zoals vaak geclaimd. Er is eerder sprake van een grote toename van cultureel stemgedrag, wat als gevolg van het negeren van culturele stemmotieven systematisch verkeerd

geïnterpreteerd is als een daling in klassengebonden stemgedrag (Houtman en Achterberg 2016). De cultuursociologie is daarom niet slechts een kwestie van smaak, maar een van intellectuele urgentie: haar theoretische blik verdient zonder meer een uitbreiding naar het domein van 'regulier' kwantitatief sociologisch onderzoek.

Noten

- 1 Deze paper is een Nederlandse bewerking van: K. Manevska, P. Achterberg en D. Houtman (2018) Why there is less supportive evidence for contact theory than they say there is. A quantitative cultural-sociological critique. *American Journal of Cultural Sociology*, 6(2): 296-321.
- 2 In deze studies wordt contact op verschillende manieren geoperationaliseerd: soms als contact met vrienden, soms als contact met burens of collega's. De resultaten voor die verschillende operationaliseringën lopen niet sterk uiteen.
- 3 In een meta-analyse van studies naar interetnisch contact vergelijken Pettigrew et al. (2011) contacten met meer keuzevrijheid en contacten zonder keuzevrijheid, waarbij wordt opgemerkt dat 'no choice eliminates the possibility of selection bias' (Pettigrew et al. 2011: 274). De auteurs claimen sterkere contacteffecten te vinden voor contacten zonder keuzevrijheid, wat precies tegengesteld is aan wat men zou verwachten in het geval van sterke selectiebias. De auteurs laten echter in het midden wat er in hun operationalisering precies onder contacten met en zonder keuzevrijheid wordt verstaan, wat het voor de lezer erg lastig maakt om de validiteit van deze claim te beoordelen.
- 4 De auteurs die deze redenering volgen, lijken ervan uit te gaan dat interetnische vriendschappen er per definitie toe moeten leiden dat vrienden overtuigingen en waarden delen. Men kan zich echter afvragen of het voor het bestaan van een vriendschap noodzakelijk is om het idee te hebben dat alle opvattingen en waarden gelijk zijn aan die van de bevriende persoon. Het is immers ook mogelijk dat verschillen in opvatting over bepaalde kwesties erkend en geaccepteerd worden, waarbij dan dus niet noodzakelijkerwijze de zienswijze van de bevriende persoon wordt gedeeld.
- 5 Zie: Putnam (2007: 153-154) voor een interessante kijk op de onwaarschijnlijkheid van contactselectie in buurten.
- 6 Sommige auteurs hebben deze schaal, of een vergelijkbare schaal, gebruikt voor het meten van 'gepercipieerde etnische dreiging' (zie bijvoorbeeld Schneider 2008; McLaren 2003). Anderen hebben een vergelijkbare schaal gebruikt als maat voor vooroordelen tegen immigranten (bijvoorbeeld Quillian 1995). Beide voorbeelden passen bij de door ons gebruikte definitie van etnisch vooroordeel, namelijk een negatieve houding ten aanzien van etnische *outgroups*.
- 7 Net als bij de meting van de afhankelijke variabele wordt hier de interpretatie van het begrip 'immigrant' aan de respondent gelaten. Bij deze meting kan dan ook geen rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat hogeropgeleide immigranten met een sterkere economische positie minder snel gezien worden als een stereotype immigrant dan lageropgeleide immigranten met een zwakkere economische positie. Aangezien contactmogelijkheden aannemelijkerwijs groter zijn tussen mensen in vergelijkbare economische posities, zou dit, met name onder respondenten met een sterke economische positie, kunnen resulteren in een onderschatting van 'echt' interetnisch contact.

Het is echter lastig te overzien wat de mogelijke implicaties van deze tekortkoming zijn, aangezien we voornamelijk geïnteresseerd zijn in contactsituaties die door de respondent zelf ervaren worden als 'interetnisch'.

- 8 Normaalgesproken wordt beroepsopleidingsniveau besproken onder de noemer van culturele beroepsstatus. Ons inziens is onze interpretatie van deze meting hiermee niet in strijd.
- 9 Deze bevinding is in tegenspraak met een eerdere studie (Stolle et al. 2013) waarin gevonden werd dat contact in de buurt etnische vooroordelen vermindert. Dit verschil kan mogelijk worden toegeschreven aan verschillen in de samenstelling van de steekproef, ofwel aan verschillen in de meting van interetnisch contact. Wat betreft dit laatste: Stolle et al. gebruiken de frequenties van het hebben van een gesprek met iemand met een andere etnische achtergrond als meting van interetnisch contact. Zoals eerder beargumenteerd is er bij een dergelijke meting meer ruimte voor culturele selectie dan bij de door ons gebruikte contactmaat.

Literatuur

- Aberson, C.L., C. Shoemaker en C. Tomolillo (2004) Implicit bias and contact: The role of interethnic friendships. *The Journal of Social Psychology*, 144(3): 335-347.
- Alexander, J. en P. Smith (2003) The strong program in cultural sociology: Elements of a structural hermeneutics. In: J. Alexander (red.) *The meanings of social life: A cultural sociology*. New York: Oxford University Press, 11-26.
- Allport, G.W. (1979 [1954]) *The nature of prejudice*. New York: Basic Books.
- Altemeyer, R. (1998) The other 'authoritarian personality'. *Advances in Experimental Social Psychology*, 30: 47-91.
- Bail, C.A. (2008) The configuration of symbolic boundaries against immigrants in Europe. *American Sociological Review*, 73(1): 37-59.
- Barlow, F.K. et al. (2012) The contact caveat: Negative contact predicts increased prejudice more than positive contact predicts reduced prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(12): 1629-1643.
- Biggs, M. en S. Knauss (2012) Explaining membership in the British National Party: A multilevel analysis of contact and threat. *European Sociological Review*, 28(5): 633-646.
- Binder, J., H. Zagefka, R. Brown, F. Funke, T. Kessler, A. Mummendy, S. Demoulin en J. Leyens (2009) Does contact reduce prejudice or does prejudice reduce contact? A longitudinal test of the contact hypothesis amongst majority and minority groups in three European countries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(4): 843-856.
- Coenders, M. (2001) *Nationalistic attitudes and ethnic exclusionism in a comparative perspective: An empirical study of attitudes toward the country and ethnic immigrants in 22 countries*. Proefschrift, Universiteit Nijmegen.
- De Souza Briggs, X. (2007) 'Some of my best friends are...': Interracial friendships, class, and segregation in America. *City and Community*, 6(4): 263-290.
- Dhont, K. en A. Van Hiel (2009) We must not be enemies: Interracial contact and the reduction of prejudice among authoritarians. *Personality and Individual Differences*, 46: 172-177.
- Dick, R. van, U. Wagner, T.F. Pettigrew, O. Christ, C. Wolf, T. Petzel, V. Castro en J.S. Jackson (2004) The role of perceived importance in intergroup contact. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87: 211-227.

- Dixon, J.C. (2006) The ties that bind and those that don't: Toward reconciling group threat and contact theories of prejudice. *Social Forces*, 84(4): 2179-2204.
- Dixon, J.C. en M.S. Rosenbaum (2004) Nice to know you? Testing contact, cultural, and group threat theories of anti-black and anti-Hispanic stereotypes. *Social Science Quarterly*, 85(2): 257-280.
- Douglas, M. (1978) *Cultural bias*. London: Royal Anthropological Institute.
- Duyvendak, J.W. (2004) De individualisering van de samenleving en de toekomst van de sociologie. *Sociologische Gids*, 51(1): 495-506
- Eller, A. en D. Abrams (2003) 'Gringos' in Mexico: Cross-sectional and longitudinal effects of language school-promoted contact on intergroup bias. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6(1): 55-75.
- Eller, A. en D. Abrams (2004) Come together: Longitudinal comparisons of Pettigrew's reformulated intergroup contact model and the common ingroup identity model in Anglo-French and Mexican-American contexts. *European Journal of Social Psychology*, 34(3): 229-256.
- Emler, N. en E. Frazer (1999) Politics: The education effect. *Oxford Review of Education*, 25(1-2): 251-273.
- Escandell, X. en A.M. Ceobanu (2009) When contact with immigrants matters: Threat, interethnic attitudes and foreigner exclusionism in Spain's Comunidades Autónomas. *Ethnic and Racial Studies*, 32(1): 44-69.
- Gabennesch, H. (1972) Authoritarianism as world view. *American Journal of Sociology*, 77: 857-875.
- Gitlin, T. (1980) *The whole world is watching: Mass media in the making and unmaking of the new left*. Berkeley: University of California Press.
- Goffman, E. (1974) *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. New York: Harper and Row.
- Graaf, P.M. de en M. Kalmijn (1995) Culturele en economische beroepsstatus: Een evaluatie van subjectieve en objectieve benaderingen. *Mens en Maatschappij*, 70: 152-165.
- Graaf, P.M. de en M. Kalmijn (2001) Trends in the intergenerational transmission of cultural and economic status. *Acta Sociologica*, 44(1): 51-66.
- Granovetter, M.S. (1973) The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6): 1360-1380.
- Hagendoorn, L. (1995) intergroup biases in multiple group systems: The perception of ethnic hierarchies. *European Review of Social Psychology*, 6: 199-228.
- Hainmueller, J. en D.J. Hopkins (2014) Public attitudes toward immigration. *Annual Review of Political Science*, 17: 225-249.
- Henrich, J., S.J. Heine en A. Norenzayan (2010) The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences*, 33: 61-135.
- Hewstone, M. (2015) Consequences of diversity for social cohesion and prejudice: The missing dimension of intergroup contact. *Journal of Social Issues*, 71(2): 417-438.
- Hodson, G. (2008) Interracial prison contact: The pros for (social dominant) cons. *British Journal of Social Psychology*, 47: 325-351.
- Hodson, G., H. Harry en A. Mitchell (2009) Independent benefits of contact and friendship on attitudes toward homosexuals among authoritarians and highly identified heterosexuals. *European Journal of Social Psychology*, 39(4): 509-525.
- Houtman, D. (2003) *Class and politics in contemporary social science: 'Marxism lite' and its blind spot for culture*. New York: Aldine de Gruyter.
- Houtman, D. en P. Achterberg (2016) Quantitative analysis in cultural sociology: Why it should be done, how it can be done. In: D. Inglis en A. Almila (red.) *Sage handbook of cultural sociology*. London: Sage, 225-236.
- Houtman, D., S. Aupers en W. de Koster (red.) (2011) *Paradoxes of individualization: Social control and social conflict in contemporary modernity*. Aldershot: Ashgate.

- Husnu, S. en R.J. Crisp (2010) Elaboration enhances imagined contact effect. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46: 943-950.
- Jackman, M.R. en M. Crane (1986) 'Some of my best friends are black...': Interracial friendship and white's racial attitudes. *Public Opinion Quarterly*, 50(4): 459-486.
- Jowell, R. en the Central Coordinating Team, European Social Survey (2002/2003). *Technical report*. London: Centre for Comparative Social Surveys, City University.
- Kalmijn, M. (1991) Status homogamy in the United States. *American Journal of Sociology*, 97(2): 496-523.
- Kalmijn, M. (1994) Assortative mating by cultural and economic occupational status. *American Journal of Sociology*, 100(2): 422-452.
- Kalmijn, M. (1998) Inter-marriage and homogamy: Causes, patterns, trends. *Annual Review of Sociology*, 24: 395-421.
- Kinder, D.R. en C.D. Kam (2009) *US against them. Ethnocentric foundations of American opinion*. Chicago: University of Chicago Press.
- Koster, W. de, P. Achterberg, D. Houtman en J. van der Waal (2010) Van God los: Post-Christelijk cultureel conflict in Nederland. *Sociologie*, 6(3): 27-49.
- Kouvo, A. en C. Lockmer (2013) Imagine all the neighbours: Perceived neighbourhood ethnicity, interethnic friendship ties and perceived ethnic threat in four Nordic countries. *Urban Studies*, 50(16): 3305-3322.
- Kunovich, R.M. (2004) Social structural position and prejudice: An exploration of cross-national differences in regression slopes. *Social Science Research*, 33(1): 20-44.
- Laar, C. van, S. Levin, S. Sinclair en J. Sidanius (2005) The effect of university roommate contact on ethnic attitudes and behaviors. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41: 329-345.
- Laar, C. van, S. Levin en J. Sidanius (2008) Ingroup and outgroup Contact: A longitudinal study of the effects of cross-ethnic friendships, dates, roommate relationships and participation in segregated organizations. In: U. Wagner, L.R. Tropp, G. Finchilescu en C. Tredoux (red.) *Improving intergroup relations: Building on the legacy of Thomas F. Pettigrew*. Oxford: Blackwell, 127-142.
- Laurence, J. (2014) Reconciling the contact and threat hypotheses: Does ethnic diversity strengthen or weaken community inter-ethnic relations? *Ethnic and Racial Studies*, 37(8): 1328-1349.
- Levin, S., C. van Laar en J. Sidanius (2003) The effects of ingroup and outgroup friendship on ethnic attitudes in college: A longitudinal study. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6: 76-92.
- Manevska, K. (2014) *Beyond the ethnic divide. Towards a cultural-sociological understanding of ethnocentrism*. Proefschrift, Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Marsden, P.V. (1988) Homogeneity in confiding relations. *Social Networks*, 10(1): 57-76.
- Martinovic, B., F. van Tubergen en I. Maas (2009) Dynamics of interethnic contact: A panel study of immigrants in the Netherlands. *European Sociological Review*, 25(3): 303-318.
- McLaren, L.M. (2003) Anti-immigrant prejudice in Europe: Contact, threat perception, and preferences for the exclusion of migrants. *Social Forces*, 81(3): 909-936.
- Meuleman, B. (2009) *the influence of macro-sociological factors on attitudes toward immigration in Europe. A cross-cultural and contextual approach*. Proefschrift, KU Leuven.
- Norris, P. en R. Inglehart (2004) *Sacred and secular: Religion and politics worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paolini, S., M. Hewstone, E. Cairns en A. Voci (2004) Effects of direct and indirect cross-group friendships on judgments of Catholics and Protestants in Northern Ireland: The mediating role of an anxiety-reducing mechanism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30: 770-786.

- Petermann, S. en K. Schönwälder (2012) Gefährdet Multikulturalität tatsächlich Vertrauen und Solidarität? Eine Replik. *Leviathan*, 40(4): 482-490.
- Pettigrew, T.F. (1997) Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23: 173-185.
- Pettigrew, T.F. (1998) Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49: 65-85.
- Pettigrew, T.F. en L.R. Tropp (2008) How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic test of three mediators. *European Journal of Social Psychology*, 38: 922-934.
- Pettigrew, T.F. en L.R. Tropp (2011) *When groups meet: The dynamics of intergroup contact*. New York: Psychology Press.
- Pettigrew, T.F., L.R. Tropp, U. Wagner en O. Christ (2011) Recent advances in intergroup contact theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 35: 271-280.
- Pettigrew, T.F. en L.T. Tropp (2006) A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5): 751-783.
- Powers, D.A. en C.G. Ellison (1995) Interracial contact and black racial attitudes: The contact hypothesis and selectivity bias. *Social Forces*, 74: 205-226.
- Putnam, R.D. (2007) E Pluribus Unum: Diversity and community in the twenty-first century. The 2006 Johan Skytte prize lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30: 137-174.
- Schalk-Soekar, S.R.G., F.J.R. Vijver en M. van de Hoogsteder (2004) Attitudes toward multiculturalism of immigrants and majority members in the Netherlands. *International Journal of Intercultural Relations*, 28(6): 533-550.
- Schmid, K., A. Al Ramiah en M. Hewstone (2014) Neighborhood ethnic diversity and trust: The role of intergroup contact and perceived threat. *Psychological Science*, 25(3): 665-674.
- Schneider, S. (2008) Anti-immigrant attitudes in Europe: Outgroup size and perceived ethnic threat. *European Sociological Review*, 24(1): 53-67.
- Sears, D.O. (1986) College sophomores in the laboratory: Influences of a narrow data base on psychology's view of human nature. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51: 515-530.
- Semyonov, M. en A. Glikman (2009) Ethnic residential segregation, social contacts, and anti-minority attitudes in European societies. *European Sociological Review*, 25(6): 693-708.
- Sidanius, J., S. Levin, C. van Laar en D.O. Sears (2008) *The diversity challenge: Social identity and intergroup relations on the college campus*. New York: Russell Sage Foundation.
- Sigelman, L. en S. Welch (1993) The contact hypothesis revisited: Black-white interaction and positive racial attitudes. *Social Forces*, 71(3): 781-795.
- Stolle, D., S. Petermann, K. Schmid, K. Schönwälder, M. Hewstone, S. Vertovec, T. Schmitt en J. Heywood (2013) Immigration-related diversity and trust in German Cities: The role of intergroup contact. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 23(3): 279-298.
- Stolle, D., S. Soroka en R. Johnston (2008) When does diversity erode trust? Neighborhood diversity, interpersonal trust and the mediating effect of social interactions. *Political Studies*, 56: 57-75.
- Stubager, R. (2008) Education effects on authoritarian-libertarian values: A question of socialization. *British Journal of Sociology*, 59(2): 327-350.
- Stubager, R. (2009) Education-based group identity and consciousness in the authoritarian-libertarian value conflict. *European Journal of Political Research*, 48(2): 204-233.
- Vaisey, S. en O. Lizardo (2010) Can cultural worldviews influence network composition? *Social Forces*, 88(4): 1595-1618.
- Vasta, E. (2007) From ethnic minorities to ethnic majority policy: Multiculturalism and the shift to assimilationism in the Netherlands. *Ethnic and Racial Studies*, 30(5): 713-740.
- Waal, J. van der en D. Houtman (2011) Tolerance in the postindustrial city: Assessing the ethnocentrism of less-educated natives in 22 Dutch cities. *Urban Affairs Review*, 47(5): 642-671.

- Wagner, U., R. van Dick, T.F. Pettigrew en O. Christ (2003) Ethnic prejudice in East and West Germany: The explanatory power of intergroup contact. *Group Processes & Intergroup Relations*, 6(1): 22-36.
- Welch, S. en L. Sigelman (2000) Getting to know you? Latino-Anglo social contact. *Social Science Quarterly*, 81(1): 67-83.
- Wilson, T.C. (1996) Prejudice reduction or self-selection? A test of the contact hypothesis. *Sociological Spectrum*, 16(1): 43-60.

Over de auteurs

Katerina Manevska is als postdoctoraal onderzoeker werkzaam aan het Nijmegen Institute for Management Research van de Radboud Universiteit. Ze werkt mee aan een grootschalig onderzoek naar mondigheid van werknemers en is daarnaast geïnteresseerd in interetnische relaties en politieke verandering.

Website: www.katerinamanevska.com, e-mail: k.manevska@fm.ru.nl

Peter Achterberg is thans hoogleraar Sociologie te Tilburg. Hij doet onderzoek naar culturele veranderingen en anti-institutionalisme. Via www.peterachterberg.nl is meer te lezen over zijn werk.

E-mail: p.achterberg@uvt.nl

Dick Houtman is als hoogleraar Sociologie van Cultuur en Religie verbonden aan de KU Leuven. Hij werkt op dit moment aan boeken over het tanende gezag van de wetenschap (redactie met Stef Aupers en Rudi Laermans) en over de romantische wending in het Westen sinds de jaren 1960.

Website: www.dickhoutman.nl, e-mail: dick.houtman@kuleuven.be

